

ارتباط مفهوم قرآنی «إِنَّ مَعَ رَبِّي سَيْدِينَ» با پیروزی در نبردها با تاکید بر آراء رهبر شهید آیت الله خامنه‌ای

مرتضی صفری تبار^۱، سیدمصطفی ملیحی^۲

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۵/۰۲/۲۹ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۵/۰۳/۲۵)

چکیده

پیروزی در نبردهای سرنوشت‌ساز همواره متغیرهای متعددی را در بر می‌گیرد؛ برخی متغیرهای برتر را قدرت ظاهری می‌دانند و برخی قدرت‌های معنوی را مهمتر می‌دانند؛ گروه نخست حتی در شهادت رهبر معظم انقلاب، تصور در شکست داشتند درحالی که پس از گذشت مدتی از شروع نبرد در دفاع مقدس رمضان به وضوح مصادیق پیروزی با محوریت آن معنی ربی که شعار همیشگی امام شهیدمان بود مبین گردید فلذا لازم است این اندیشه به درستی تبیین و الگوی موفق و موثری برای آینده محور مقاومت گردد. در اندیشه اسلامی، «امداد الهی» و «معیت ربوبی» به عنوان مؤلفه‌ای تعیین‌کننده در محاسبات استراتژیک مطرح است. آیه ۶۲ سوره شعراء «إِنَّ مَعَ رَبِّي سَيْدِينَ» که بیانگر اوج توکل و اطمینان قلبی حضرت موسی (ع) در لحظه مواجهه با بحران است، در منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای به عنوان یک «سنت الهی» و «الگوی پیروزی» در نبردهای حق علیه باطل بازخوانی شده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر اسناد و بیانات معظم له، به دنبال پاسخ به این پرسش است که رابطه «معیت الهی» با مؤلفه‌های پیروزی نظامی چیست؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در نگاه آیت الله خامنه‌ای، معیت الهی نه یک عامل سلبی و منفعلی، بلکه عاملی ایجابی و فعال است که از طریق «هدایت در تصمیم‌گیری»، «تزریق آرامش در شرایط بحران» و «تقویت روحیه ایستادگی» (بصیرت‌افزایی) منجر به تغییر موازنه قوا به نفع جبهه حق می‌گردد. از منظر ایشان، تکیه بر این اصل قرآنی در نبردهای معاصر، زمینه‌ساز تبدیل «تهدید به فرصت» و خنثی‌سازی راهبردهای دشمن در محیط‌های پیچیده امنیتی است.

کلید واژه‌ها: معیت الهی، آیه ۶۲ سوره شعراء، آیت الله خامنه‌ای، نبرد، پیروزی، سنت‌های الهی، مدیریت بحران.

۱. safaritabarmorteza@gmail.com

۱. استادیار جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران؛

malih@quran.ac.ir

۲. دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)؛

۱. بیان مساله

با وجود اهمیت مبرهن عامل ایمان در پیروزی‌های تاریخ اسلام و نبردهای دوران معاصر، همچنان یک شکاف نظری میان «تحلیل‌های صرفاً مادی - نظامی» و «واقعیت‌های اعتقادی میدان» وجود دارد. بسیاری از تحلیل‌گران نظامی، عامل «ایمان» را به عنوان یک متغیر جانبی یا صرفاً یک عامل روان‌شناختی کم‌اهمیت در نظر می‌گیرند، در حالی که در واقعیت‌های میدانی، این عامل می‌تواند باعث تبدیل شکست‌های قطعی به پیروزی‌های استراتژیک گردد (جمعی از نویسندگان، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، ۱۹/۱).

مسئله اصلی این پژوهش این است که چگونه مفهوم قرآنی «معیت الهی» (آیه ۶۲ سوره شعراء) در اندیشه و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، از یک مفهوم انتزاعی به یک «ابزار عملیاتی» برای پیروزی در نبردها تبدیل می‌شود؟ به عبارت دیگر، چگونه ایمان به همراهی خداوند و وعده هدایت الهی، می‌تواند بر فرآیند تصمیم‌گیری، مدیریت ترس، و افزایش تاب‌آوری در نبردهای مدرن اثر بگذارد؟ نمونه‌های عملیاتی تجلی این مفهوم در بیانات ایشان درباره نبردهای معاصر چیست.

۲. مقدمه

در تحلیل‌های کلاسیک نظامی، پیروزی در نبردها عمدتاً بر مبنای توازن قوای مادی (جمعی از نویسندگان، اصول جنگ، ۹۶)، از جمله برتری در تکنولوژی (امام‌خمینی، ۲۶۵)، حجم تجهیزات، توان لجستیکی و محاسبات ریاضیاتی استراتژیک تعریف می‌شود (همان). با این حال، تحولات نبردهای مدرن و ظهور جنگ‌های غیرمتعارف، نشان داده است که متغیرهای غیرمادی، از جمله «عامل انسانی»، «اراده جنگیدن» و «ساختارهای ارزشی و اعتقادی»، نقش تعیین‌کننده‌ای در تغییر معادلات قدرت ایفا می‌کنند (جمعی از نویسندگان، هنر جنگ، ۴۰). در واقع، پیروزی در میدان نبرد، صرفاً حاصل برتری فیزیکی نیست، بلکه محصول تعامل میان «قدرت مادی» و «قدرت روحی» است.

در این میان، نقش «معنویت» و «عقیده» به عنوان یک محرک استراتژیک، همواره در متون دینی و تجربی‌های تاریخی حضور داشته است (محمدناصر سقایی‌ریا؛ ۱۶). یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم قرآنی که با مفهوم «قدرت روحی» در علوم نظامی پیوند می‌خورد، مفهوم «معیت الهی» است. مقام معظم رهبری شهید در این باره با توجه به روحیه انقلابی که امام راحل براساس این مولفه در میان مردم احیا فرمودند می‌فرماید: «امروز ملت ایران خود را باور دارد؛ در میدان علم وارد می‌شود، در میدان سیاست وارد می‌شود، در هر میدانی که ملت ایران بجد وارد می‌شود، در صفوف مقدم ملتها قرار می‌گیرد. وضع امروز ملت ما در نوآوری‌های علمی، در قدرت سیاسی، در عزت بین‌المللی، با دوران قبل از انقلاب قابل مقایسه نیست؛ این ملت بیدار شده است، زنده شده است؛ این به خاطر انقلاب است. این روح انقلابی، هرچه در ملت زنده‌تر و پویاتر باشد، روح نوآوری و ابتکار و خلاقیت زنده‌تر خواهد بود؛ همچنانی که خود انقلاب هم یک نوآوری بزرگ بود (https://khl.ink/f/3463.) آیه ۶۲ سوره شعراء با بیان عبارت «إِنَّ مَعَ رَبِّي سَيْدُهُ» (آیه ۶۲، سوره شعراء) «همانا پروردگارم با من است، او مرا هدایت خواهد کرد»، نه تنها یک تکیه‌گاه روحی برای مومنان، بلکه یک «پارادایم راهبردی» برای مدیریت بحران و تصمیم‌گیری در لحظات حساس نبرد ارائه می‌دهد (معینی، جهانگیر، ۴۳).

در اندیشه سیاسی و نظامی رهبری جمهوری اسلامی ایران، آیت‌الله خامنه‌ای، این مفهوم از یک باور فردی به یک «استراتژی جمعی» برای پیروزی در نبردهای تمدنی تبدیل شده است. ایشان با تکیه بر سنت‌های الهی، بر این باورند که پیروزی در نبردها، مستلزم پیوند میان «اقدام مادی عاقلانه» و «انتظار هدایت الهی» است. و بارها به این آیه الهی و سنت ارزشمند آن تکیه داشته و تأیید کرده‌اند (https://khl.ink/f/44695) خطبه‌های نماز جمعه تهران سال ۱۳۹۸ و تا سال ۱۴۰۴ بر این مهم بارها تأکید داشته‌اند) از جمله کلام رهبر شهید انقلاب در شهادت حاج قاسم سلیمانی فرمود: «.... حضرت موسی فرمود، «كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ (شعراء، ۶۲)؛ آیا اینجا «إِنَّ مَعَ رَبِّي» (همان) را انسان نمی‌شود ببیند؟

ملت ایران نمی‌تواند احساس کند که «إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا (توبه، ۴۰)». خدا با ما است؟ خدا دستهای قدرت خود را در این کشور، در این جامعه، در میان این ملت فعال کرده است. خود این شهادت بزرگ هم - اینکه حالا مربوط به تشیع بود - خود این شهادت هم یکی از آیات قدرت الهی است... (https://khl.ink/f/44695) معظم‌له در کلام خود همواره بر همیشگی بودن این معیت و عنایت خداوند متعال تاکید داشتند. در این راستا می‌فرماید: «این سنت الهی است؛ اینها سنت‌های الهی است. (https://khl.ink/f/50545)» و به بسیجیان و نظامیان و آحادمختلف مردم تاکید داشتند که باید قابلیت این عنایت و استفاده در معیت را داشته باشیم «این معیت را باید قدر دانست. اگر من و شما بتوانیم این معیت الهی را حفظ کنیم، بدانید آمریکا که هیچ، اگر ده برابر قدرت آمریکا هم کسانی در دنیا نیرو داشته باشند، این نیرویی که خدا با او است، بر آنها غلبه خواهد کرد. (https://khl.ink/f/34995)»

۲-۱. ضرورت و اهمیت تحقیق

ضرورت این پژوهش از دو منظر قابل تبیین است:

منظر علمی: نیاز به تدوین یک چارچوب نظری که بتواند پیوند میان «الهیات نظامی» و «علوم استراتژیک» را تبیین کند و مفاهیم دینی را در قالب مفاهیم علمی (مانند تاب‌آوری و مدیریت بحران) بازتعریف نماید.

منظر کاربردی: با توجه به ماهیت نبردهای آینده که بر پایه «جنگ‌های شناختی» و «جنگ‌های ارزش‌ها» استوار است، تبیین نقش «عقیده» می‌تواند به تقویت بنیه‌های روحی و فکری نیروهای نظامی و رهبران در مواجهه با تهدیدات غیرمتعارف کمک نماید.

۲-۲. روش پژوهش

این پژوهش از نوع «کیفی» و با رویکرد «توصیفی - تحلیلی» است. هدف این پژوهش، نه تنها توصیف بیانات مطرح شده، بلکه تحلیل عمیق مفاهیم نهفته در آنها و

استخراج الگوهای رفتاری و استراتژیک مبتنی بر مفهوم «معیت الهی» است. در این پژوهش از دو روش مکمل برای رسیدن به نتایج استفاده شده است: تحلیل محتوا: برای شناسایی و دسته‌بندی مفاهیم کلیدی (مانند نصرت، هدایت، توکل، بصیرت) در متون و بیانات مورد نظر. این روش به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا از میان حجم گسترده بیانات، داده‌های مرتبط با «معیت الهی» را استخراج و طبقه‌بندی کند. تحلیل گفتمان: برای درک فراتر از کلمات؛ یعنی بررسی اینکه چگونه مفهوم «معیت الهی» در بسترهای مختلف (مانند دوران جنگ دفاع مقدس یا نبردهای اخیر محور مقاومت) بازتعریف و به کار گرفته شده است. این روش کمک می‌کند تا پیوند میان «مفاهیم کلامی» و «واقعیت‌های عملیاتی نظامی» تحلیل شود.

۲-۳. پیشینه و نوآوری

۲-۳-۱. پیشینه پژوهش

برای تدوین یک پیشینه منسجم، پژوهش‌های موجود به سه دسته تقسیم می‌گردد تا نشان دهیم مقاله حاضر در کجای این نقشه راه قرار دارد:

۲-۳-۱-۱. پژوهش‌های با رویکرد الهیاتی - قرآنی (معیت و نصرت)

بخش عمده‌ای از ادبیات موجود در این حوزه، بر تفسیر آیات مربوط به نصرت و معیت الهی در متون تفسیری تمرکز دارد.

محتوای پژوهش‌های پیشین: این آثار عمدتاً به بررسی معنای لغوی و اصطلاحی «معیت»، «نصرت» و «هدایت» در کتب تفسیری (مانند المیزان یا نمونه) پرداخته‌اند و بر پیوند میان ایمان و پیروزی تأکید دارند. مانند مقاله سنت نصرت الهی در یاری جبهه حق از منظر قرآن که این مقاله توسط بخشایش عزتی در مجله ره توشه پاییز ۱۴۰۴ - شماره ۱۵۳ تخصصی ویژه مبلغان در صفحات ۱۰ صفحه - از ۱۷ تا ۲۶ چاپ شده است.

۲-۳-۱-۲. پژوهش‌های با رویکرد روان‌شناسی نظامی و اراده

در این دسته، پژوهشگران به بررسی نقش باورها، عقاید و دینداری در سلامت روان سربازان و ارتش‌ها پرداخته‌اند.

محتوای پژوهش‌های پیشین: مطالعات در این حوزه (مانند مطالعات مربوط به نقش دین در تاب‌آوری سربازان در جنگ‌های مدرن) نشان داده‌اند که عقیده می‌تواند سطح استرس را کاهش و انگیزه را افزایش دهد. که مقاله چالش‌های آینده جنگ شناختی و ارائه راهبردهای دفاعی برای جمهوری اسلامی ایران (مقاله علمی وزارت علوم) نوشته امین امینی عباسعلی سلیمانی زهرا مبینی در مجله روانشناسی نظامی سال ۱۶ بهار ۱۴۰۴ شماره ۱ (پیاپی ۶۱) ۱۰۳-۱۳۷ از جمله این طیف مقالات است.

۲-۳-۱-۳. پژوهش‌های با رویکرد سیاسی - ایده‌آل‌گرایانه در اندیشه رهبری

برخی مقالات به بررسی کلی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در مورد جنگ و مقاومت پرداخته‌اند. همچون مقاله‌ای با عنوان «بررسی تفسیری آیات نصرت الهی در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای با تاکید بر آیه‌های «ولینصرن الله من ينصره» و «ان تنصروا الله ينصرکم» این مقاله نیز به نویسندگی محمدفام سجادی؛ نویسنده: غفاری ایری علیا، هادی نگارش یافته و در مجله: قرآن، فرهنگ و تمدن» به زیور طبع آراسته شده است.

محتوای پژوهش‌های پیشین: این مقالات بر مفاهیمی مانند «جهاد»، «مقاومت» و «سیاست خارجی» تمرکز کرده‌اند و بیانات ایشان را به عنوان چارچوب‌های نظری برای حرکت کشورهای اسلامی تحلیل کرده‌اند.

با وجود بررسی بیانات ایشان، کمتر پژوهشی به صورت «تخصصی و متمرکز»، مفهوم «معیت الهی» (به عنوان یک اصل هستی‌شناختی) را با «پیامدهای عملیاتی در پیروزی‌های نظامی» پیوند داده است. مقاله حاضر با تمرکز بر آیه ۶۲ سوره شعراء و تطبیق آن با بیانات ایشان در نبردهای واقعی، به دنبال تبیین این پیوند است.

۲-۳-۲. نوآوری

نسبت به پژوهشهای دسته اول باید گفت، این پژوهش‌ها غالباً «تفسیرمحور» هستند و از منظر «علوم مدیریت و استراتژی نظامی» به موضوع نگریسته‌اند. مقاله حاضر با انتقال مفهوم از «تفسیر صرف» به «تحلیل کارکردی در میدان نبرد»، این شکاف را پوشش می‌دهد. و پژوهشهای دسته دوم نیز این مقالات معمولاً از منظر «روان‌شناسی عمومی» به موضوع نگاه می‌کنند و رابطه‌ی مستقیم میان «یک مفهوم خاص قرآنی (معیت)» و «استراتژی‌های برنده در نبردهای ناهمسان» را تحلیل نکرده‌اند. مقاله حاضر، مفهوم معیت را از یک متغیر روان‌شناختی ساده، به یک «متغیر استراتژیک» ارتقا می‌دهد و نوآوری این مقاله نسبت به پژوهشهای دسته سوم لازم به تذکر است که این نوع مقالات «در حالی که پژوهش‌های پیشین یا بر تفسیر آیات متمرکز بوده‌اند و یا بر روان‌شناسی عمومی نیروها، این پژوهش با رویکردی میان‌رشته‌ای، مفهوم "معیت الهی" را از یک مفهوم کلامی به یک "عامل قدرت‌افزا" در مدیریت استراتژیک و نبردهای ناهمسان تبدیل می‌کند و کارکرد آن را در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای بازخوانی می‌نماید.»

۳. مفاهیم نظری

۳-۱. مفهوم‌شناسی «معیت»

واژه «معیت» از ریشه «مَعَ» به معنای همراهی، ملازمت و هم‌نشینی است. (نفیسی، علی‌اکبر، ۱۳۴۱/۵). در زبان قرآن، «معیت» صرفاً به معنای همراهی مکانی یا زمانی نیست، بلکه دلالت بر نوعی احاطه، نصرت، علم و تأیید دارد. از این‌رو، هنگامی که قرآن از معیت الهی سخن می‌گوید، مقصود صرفاً نزدیکی فیزیکی خداوند به بنده نیست، بلکه بیانگر حضور فعال و مؤثر خداوند در جهت‌دهی به سرنوشت و کنش مؤمن است. (فخررازی، ۶۴۷/۲۷، سوره زخرف، آیات ۸۱ الی ۸۹ - عروسی حویزی، ۶۱۷/۴، سوره زخرف، آیات ۷۱ الی ۸۹، ح ۹۸ - مکارم شیرازی، پیام قرآن، ۲۸۸/۴).

در آیه «إِنَّ مَعَ رَبِّي سَيَهْدِينِ» (شعراء، ۶۲)، این معیت با «هدایت» همراه شده است؛ و همین همراهی نشان می‌دهد که معیت الهی، یک حضور ساکن و منفعل نیست، بلکه حضوری هدایت‌گر و راه‌گشا است.

از منظر تفسیری، مفسران قرآن این آیه را در سیاق داستان حضرت موسی (ع) و در مواجهه با فرعون و تعقیب بنی اسرائیل تحلیل کرده‌اند. هنگامی که یاران موسی (ع) از خطر پیش رو دچار اضطراب می‌شوند، موسی با اتکای کامل به معیت ربوبی، افق پیروزی را در میانه بن‌بست ظاهری ترسیم می‌کند. بنابراین، آیه مورد بحث، نمونه‌ای ممتاز از پیوند میان ایمان، اطمینان، و گشایش راهبردی است. (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۲۵۰/۱ طباطبائی، ۲۷۸/۱۵؛ فضل‌الله، ۱۱۹/۱۷؛ صافی، ۳۷/۴).

۲-۳. مفهوم «هدایت»

«هدایت» در قرآن مفهومی چندلایه دارد. هدایت می‌تواند به معنای ارائه راه، رساندن به مقصد، یا موفقیت در تشخیص مسیر درست باشد. در آیه مورد بحث، هدایت الهی نه جایگزین کنش انسانی است و نه در تقابل با آن؛ بلکه هدایت، نتیجه حرکت، مجاهده و قرار گرفتن در وضعیت عمل است (نفیسی، ۳۹۱۹/۵؛ دهخدا، ۳۱۵۸/۲).

به بیان دیگر، موسی (ع) در حال فرار از صحنه نبود، بلکه در متن بحران و در موقعیتی سخت، با یقین به معیت الهی سخن گفت. این نکته از منظر نظری بسیار مهم است؛ زیرا نشان می‌دهد که در منطق قرآنی، اعتماد به هدایت الهی به معنای تعطیل عقلانیت و تدبیر نیست، بلکه به معنای تکمیل تدبیر انسانی با افق ربوبی است (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۲۵۷/۱۳؛ طباطبائی، ۲۷۷/۱۵-۲۷۸؛ فضل‌الله، ۱۱۹/۱۷).

از منظر این پژوهش، «معیت الهی» را می‌توان به مثابه یک نظریه تبیینی در پیروزی نبردها صورت‌بندی کرد. براساس این نظریه، پیروزی فقط از مسیر برتری سخت‌افزاری حاصل نمی‌شود، بلکه به عوامل زیر وابسته است (جمعی از نویسندگان، جهاد در آیین

قرآن ۲۵/۱- جمعی از نویسندگان، ایمان به حمایت الهی (عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس ۸۰/۱) اطمینان روانی و کاهش اضطراب (جمعی از نویسندگان، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، ۱۰۵/۱) ثبات در تصمیم‌گیری (جمعی از نویسندگان، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، ۵۲/۲) تقویت اراده مقاومت (جمعی از نویسندگان، جهاد در آینده روایت، ۲۴۰/۲ به نقل حرعاملی، ۹۷/۱۵، کلینی، ۴۲/۵) تبدیل بحران به فرصت (جمعی از نویسندگان، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، ۵۷/۳).

این نظریه با واقعیت‌های نبردهای نامتقارن سازگار است؛ جایی که بازیگران ضعیف‌تر از نظر مادی، با تکیه بر منابع معنوی و انگیزشی، می‌توانند موازنه قوا را به سود خود تغییر دهند. در این چارچوب، معیت الهی نه یک امر انتزاعی، بلکه یک عامل مولدِ تاب‌آوری راهبردی و اراده پیروزی است.

در بخش سوم بیان خواهد شد که در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، مفهوم معیت الهی بارها در پیوند با مفاهیمی همچون توکل، نصرت الهی، ایمان، بصیرت، و مقاومت مطرح شده است. در این منظومه فکری، معیت الهی یک شعار عاطفی نیست، بلکه پشتیبانی برای حرکت در میدان‌های دشوار سیاسی و نظامی است.

ایشان بارها تأکید کرده‌اند که ایمان به نصرت الهی، هنگامی ثمربخش است که با عقلانیت، برنامه‌ریزی، و استقامت همراه شود. از این منظر، «معیت» در اندیشه ایشان، عامل غلبه بر ترس، آشفتگی و تردید در میدان بحران است. بنابراین، مفهوم قرآنی مورد بحث، در بیانات ایشان از سطح باور شخصی فراتر رفته و به یک الگوی رفتاری و راهبردی تبدیل شده است.

۴. تحلیل آراء آیت‌الله خامنه‌ای

در این بخش به مباحث معیت الهی با توجه به آیه مورد بحث با تأکید بر آراء و بیانات آیت الله سیدعلی خامنه‌ای پرداخته خواهد شد.

۴-۱. تبیین جایگاه «معیت الهی» در اندیشه سیاسی - نظامی آیت‌الله خامنه‌ای

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، پیروزی در نبردها محصول یک «ریاضت راهبردی» است که در آن، متغیرهای مادی و معنوی به شکلی جدایی‌ناپذیر در هم تنیده‌اند. ایشان برخلاف دیدگاه‌های مادی‌گرایانه که پیروزی را صرفاً در گرو تکنولوژی می‌دانند، و برخلاف دیدگاه‌های غلوآمیز که معیت را به معنای تعطیل تدبیر می‌دانند، بر «رابطه میان سببیت مادی و مشیت الهی» تأکید می‌ورزند.

فلذا برای نکتہ تأکید داشته و هدایت می‌کردند. در بیان این امام شهید والامقام اشاره داشتند «البته من به روشنی می‌بینم که دست قدرت لایزال الهی پشت سر این ملت است و این ملت را هدایت می‌کند: «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ (شعراء، ۶۲)» خداوند در همه موارد، این ملت را به راه درست هدایت کرده است؛ در نقاط حسّاس، لطف و فضل الهی به کمک این ملت آمده است. (https://khl.ink/f/2909)»

از منظر ایشان، آیه «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ» بیانگر یک «قانون حرکت» است. این قانون بر دو رکن استوار است:

عامل انسانی: حرکت در مسیر حق، ایستادگی در برابر ظلم و به‌کارگیری تمام توان علمی و نظامی.

ایشان در این زمینه تأکید فراوان بر عدم هراس در مقابل دشمن داشتند و می‌فرمودند: «برای یک کشور بدترین موقعیت این است که مسئولین کشور از اخم و تهدید و تشر دشمن بترسند؛ اگر ترسیدند، در واقع در را برای ورود او و دخول او و تجاوز و تعرض او باز کرده‌اند. کار را با عقل و با منطق و با حکمت باید انجام داد، در این تردیدی نیست، اما با شجاعت باید انجام داد؛ با ترسیدن، با دلهره، با تحت تأثیر تشر و بداخلاقی و اخم و گره ابروان قدرتمندان صاحب قدرت در دنیا قرار گرفتن، تحت تأثیر اینها واقع شدن، اول بدبختی است. خب کسی می‌خواهد بترسد، بترسد اما از طرف مردم ترسد؛ به حساب مردم نترسد. ملت ایستاده‌اند (https://khl.ink/f/52847)»

عامل الهی: نزول هدایت و نصرت در پی حرکت مستمر و صادقانه انسانی (جمعی از نویسندگان، دژهای استوار، ۳۶۵).

آن شهید والامقام و رهبر با بصیرت آنچنان به عامل الهی معتقد بودند که در تمام طول عمر مبارک و رهبری داهیانه شان مصداق عملی این جمله شریف شان بودند: «خداوند متعال در آیات مکرر قرآن این وعده را داده است که اهل حق، طرفداران حق، پیروز نهایی اند... اَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ؛ خیال می‌کنند دارند زمینه‌سازی می‌کنند، توطئه برای جبهه‌ی حق و مقاومت درست می‌کنند، [اما] نمی‌دانند که توطئه علیه خود آنها دارد چیده می‌شود طبق طبیعت و سنت الهی. آیه‌ی دیگر: «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ (قصص، ۵)» تا آخر آیه. آیه‌ی دیگر: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» (محمد، ۷)؛ آیه‌ی دیگر: «وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ» (حج، ۴۰). آیات فراوان قرآن همه همین عاقبت را نوید می‌دهند به آن کسانی که در راه مقاومت‌ند.

(<https://khl.ink/f/52847>)

۲-۴. تحلیل ابعاد سه‌گانه معیت در بیانات ایشان

در تحلیل گفتمان بیانات ایشان درباره نبردهای سرنوشت‌ساز (مانند دفاع مقدس و نبردهای محور مقاومت)، می‌توان سه بُعد اصلی برای نقش‌آفرینی «معیت الهی» استخراج کرد:

الف) بُعد روان‌شناختی: معیت به‌مثابه عامل مدیریت ترس و اضطراب

یکی از بزرگ‌ترین تهدیدات در میدان نبرد، «ترس» و «فروپاشی روانی» است که می‌تواند حتی قدرتمندترین ارتش‌ها را فلج کند.

مقام معظم رهبری شهید همواره به قدرت پوشالی دشمن اشاره داشتند و آن را پوچ و متوهمانه می‌دانستند. «ظاهر ابرقدرتها به اقتدار، بیش از اقتدار واقعی آنهاست. یک روز به بودن جمهوری اسلامی راضی نبودند؛ امروز عمر جمهوری اسلامی بیست و شش سال است؛ هر روز هم به لطف و به حول و قوه‌ی الهی ما از روز قبل جلوتر رفته‌ایم. آنها تظاهر

به اقتدار می‌کنند، برای این‌که با ابهت و چهره‌ی اخم‌آلودِ خودشان ملت‌ها را بترسانند؛ اما این‌طور نیست که آنها واقعاً قدرتی داشته باشند. امروز امریکا در عراق و افغانستان هم پا در گل مانده است (https://khl.ink/f/3277).

آیت‌الله خامنه‌ای در بسیاری از پیام‌های خود در دوران جنگ، بر این نکته تأکید دارند که ایمان به معیت الهی، «بیم و امید» را در دل نیروی نظامی تغییر می‌دهد. از جمله امام شهید یکی از مهمترین اقدامات دشمن را این کار می‌داند و می‌فرماید: «دشمن آن‌وقتی که در میدان، در صحنه‌ی عمل نتواند کاری از پیش ببرد، دست به جنگ روانی می‌زند؛ برای مأیوس کردن، برای ناامید کردن، برای خالی کردن دل ملت‌ها. با جنگ روانی و با تهدید سعی می‌کنند ملت‌های مقابلشان میدان را خالی کنند. این معنایش این است که در میدان عملی قدرت مقاومت در مقابل این ملت را نداشته‌اند. این جنگ روانی از اولین روزهای انقلاب تا امروز که سی سال می‌گذرد، همچنان ادامه دارد. گاهی می‌گفتند این انقلاب تا دو ماه دیگر بیشتر نمی‌ماند، گاهی می‌گفتند تا دو سال دیگر بیشتر نمی‌ماند. امروز سی سال است که این انقلاب با قدرت تمام به پیش‌رفته است و روزه‌روز ملت ایران را منسجم‌تر، پرامیدتر، پرانرژی‌تر کرده است. (https://khl.ink/f/3463)

تحلیل: در این دیدگاه، باور به اینکه «خدا با من است»، باعث می‌شود که سرباز و فرمانده از مواجهه با قدرت‌های بزرگ نترسند. این امر منجر به افزایش «تاب‌آوری روانی» می‌شود. وقتی فرد احساس کند در یک نبرد تنهائی نیست، سطح تحمل فشار او به‌شدت افزایش می‌یابد و این عامل، برتری تکنولوژیک دشمن را خنثی می‌کند.

(ب) بُعد استراتژیک: معیت به‌مثابه عامل هدایت در تصمیم‌گیری و کاهش ابهام (جمعی از نویسندگان، کتاب عوامل شکست و پیروزی، ۲۵۵)

در علوم نظامی، «ابهام» و «عدم قطعیت» از اصلی‌ترین چالش‌های فرماندهان هستند. آیه «سَيَهْدِينِ» (او مرا هدایت خواهد کرد) در اندیشه ایشان، به معنای دستیابی به «بصیرت راهبردی» در لحظات بحرانی است (همان).

تحلیل: ایشان بارها تأکید کرده‌اند که هدایت الهی، از طریق «بصیرت» و «استفاده از عقل و تدبیر» تجلی می‌یابد. در واقع، معیت الهی باعث می‌شود که در لحظات بن‌بست استراتژیک، فرماندهان بتوانند مسیرهای غیرمتعارف و خلاقانه را برای پیروزی کشف کنند. از این منظر، معیت الهی با «کاهش ابهام» و افزایش «دقت در تشخیص مسیر»، به عنوان یک عامل کمکی در فرآیند تصمیم‌گیری عمل می‌کند (همان).

ج) بُعد عملیاتی: معیت به مثابه عامل «تغییر وضعیت»

در تحلیل‌های نظامی کلاسیک، وقتی موازنه قوا به نفع یک طرف است، پیروزی طرف ضعیف‌تر غیرممکن به نظر می‌رسد. اما آیت‌الله خامنه‌ای با استناد به سنت‌های الهی، معتقدند که معیت الهی می‌تواند «قواعد بازی» را تغییر دهد.

تحلیل: ایشان معتقدند که نصرت الهی، در شرایطی نازل می‌شود که طرف مقابل به اوج اعتماد به نفس و تکبر رسیده باشد. این همان نقطه‌ای است که «هدایت الهی» منجر به بروز وقایع غیرمنتظره‌ای می‌شود که موازنه را به نفع حق تغییر می‌دهد. این مفهوم در بیانات ایشان درباره پیروزی‌های ناهمسان (مانند مقاومت در برابر داعش یا اسرائیل) به وضوح دیده می‌شود.

«من به نسلهای جدید سپاه — که خب بحمدالله امروز ده‌ها هزار جوان در طول این سالها وارد سپاه شده‌اند و هدفهای بزرگ را دنبال کرده‌اند و افتخار آفریده‌اند و کارهای بزرگی را همین جوانها انجام داده‌اند — سفارش مؤکد می‌کنم که سعی کنید آراستگی معنوی و علمی و عملی خودتان را از گذشتگانتان بالاتر ببرید. گذشتگانتان مردمان خوبی بودند؛ آنهایی که در دوران جوانی از دانشگاه و از مناطق مختلف آمدند وارد میدان جنگ شدند، جانشان را در کف دست گرفتند، در روزی که امید پیروزی نبود. امید پیروزی واقعاً نبود؛ آن وقتی که دفاع مقدس شروع شد، بعد از مثلاً مدّت کوتاهی، به مناطق جنگی که انسان می‌رفت، جز حزن، جز غم، جز تاریکی و تیرگی چیزی نمی‌دید؛ در این فضا، این جوانها از جان خودشان گذشتند آمدند وارد میدان شدند، ثابت‌قدم ایستادند و توانستند صفحه را

برگردانند، توانستند هدایت الهی و پیروزی پروردگار را جلب کنند. «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (العنکبوت، ۶۹)؛ کسانی که جهاد کنند، خدای متعال هدایتش را، کمکش را، نصرتش را به آنها عنایت می‌کند.

همین آیاتی که تلاوت کردند «تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» (الصف، ۱۱) تا «يُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ... وَآخِرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنْ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ» (الصف، ۱۲) — [می‌فرماید] تلاش می‌کنیم، خدای متعال نصرش را می‌فرستد؛ از آن طرف اگر خطا بکنیم، اثرش را در لحظه‌ی خطر در صف مقدم فوراً می‌بینیم: «إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا» (آل عمران، ۱۵۵). در جنگ احد، آنهایی که پایشان لغزید و صحنه‌ی پیروزی را تبدیل به شکست کردند و آن خسارت بزرگ را به جبهه‌ی حق وارد کردند، «إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا» (همان)، مشکل مال قبل بود؛ رفتارشان با خودشان رفتار خوبی نبوده، اثرش در جبهه، در آن منطقه‌ی حسّاس، در آن پیچ حسّاس ظاهر می‌شود. بنابراین، این سرفصل، سرفصل مهمّی است؛ سرفصل حفاظت از خود، پاسداری از خود.

(<https://khl.ink/f/53582>.)

۴-۳. نسبت میان «معیت» و «تدبیر»: نقد نگاه‌های انفعالی

نکته حائز اهمیت در تحلیل بیانات ایشان، تفاوت میان «توکل پویا» و «تعلق و توقف» است. ایشان در هیچ‌یک از تحلیل‌های خود، معیت الهی را به معنای رها کردن تلاش‌های علمی و نظامی معرفی نکرده‌اند.

ایشان فرمودند: «از درون ملت بایستی اراده، استقامت، عزم راسخ، ایستادگی بجوشد؛ چشمها، باز؛ روحیه‌ها با توکل به خدا و اعتماد به نفس، قوی. اگر به خدا توکل داشته باشیم و به خودمان اعتماد کنیم، روحیه‌هایمان قوی خواهد بود؛ هم در زمینه‌ی علمی، هم در زمینه‌ی مدیریتی، هم در زمینه‌ی اداری. آنچه من بر روی آن تکیه می‌کنم روحیه‌ی

انقلابی‌گری است؛ این روحیه را باید حفظ کنید (https://khl.ink/f/34815)

برخلاف نگاه‌های عامیانه که ممکن است انتظار داشته باشند با ذکر آیه، پیروزی خودبه‌خود حاصل شود، در اندیشه ایشان: معیت، پاداش تدبیر است، نه جایگزین آن و هدایت، نتیجه‌ی حرکت است، نه جایگزین مسیر.

۵. کاربردشناسی و مصادیق

بررسی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل نبردهایی مانند: همانطور که در بخش سوم مقاله به بیاناتی از مقام معظم رهبری اشاره شد این مصادیق را می‌توان در مصادیقی همچون: دفاع مقدس (پیروزی‌های غیرمنتظره)، و جنگ‌های محور مقاومت (۳۳ روزه، ۲۲ روزه و غیره) مشاهده نمود.

در این بخش، هدف این است که نشان دهیم چگونه مفهوم «معیت الهی» در بیانات ایشان، برای تبیین نبردهایی که در آن‌ها «توازن مادی» به نفع دشمن بوده، اما «نتیجه نهایی» به نفع مقاومت بوده، به کار گرفته شده است.

۱. تحلیل گفتمان نبردهای دفاع مقدس: مدیریت بحران و پیروزی‌های غیرمنتظره

در دوران دفاع مقدس، ایران با یکی از قدرتمندترین ارتش‌های جهان (ارتش عراق) در برابر قرار داشت (جمعی از نویسندگان، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس ۱، ۱۶). تحلیل گفتمان بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در این دوران نشان می‌دهد که ایشان چگونه از مفهوم «معیت» برای تبدیل «بن‌بست‌های نظامی» به «فرصت‌های پیروزی» استفاده کرده‌اند. ایشان می‌فرمایند:

«چه شد که پیروزی در جنگ به دست آمد؟ برادران و خواهران عزیز در سراسر کشور! چه شد که شما پیروز شدید؟ آیا جز ایمان شما، توکل شما به خدا، تصمیم شما برای ایستادگی در مقابل دشمنان خدا، وحدت کلمه‌ی شما - که به هیچ وسیله‌ی نتوانستند آن را در هم بشکنند - فداکاری قهرمانانه‌ی جوانان شما؛ جوانانی که در عین جوانی، از

لذتهای دنیا گذشتند و تسلیم وسوسه‌ها نشدند؛ و پدر و مادری که از جوانانشان گذشتند و تسلیم وسوسه‌ی محبت و عشق به اولادشان نشدند؛ و بیاعتنایی به زخارف دنیا و نگرستن به هدف عالی - یعنی سربلندی اسلام و مسلمین - پیروزی ملت ایران عامل دیگری داشت؟ اگر ایران در آن روزی که دشمن از همه طرف به آن حمله کرد، به شرق یا به غرب، به آمریکا، به اروپا، به شوروی رو می‌آورد، باز هم پیروز شده بود؟ نمی‌گذاشتند پیروز بشود. جنگ تمام می‌شد، اما جنگ بدون پیروزی و بدون افتخار؛ سلطه‌ی خودشان را بر این ملت از سر می‌گرفتند (<https://khl.in/f/43670>).

موضوع: تقابل توازن مادی و نصرت الهی

در بسیاری از نبردهای دفاع مقدس (مانند عملیات‌های فازهای مختلف یا آزادسازی خرمشهر)، از نظر محاسبات کلاسیک نظامی، با توجه به برتری هوایی و تجهیزات سنگین عراق (<https://noo.rs/Y3IPd>)، پیروزی برای نیروهای ایرانی دشوار به نظر می‌رسید.

تجزیه و تحلیل بیانات:

ایشان در تحلیل این نبردها، بر این نکته تأکید دارند که پیروزی‌ها حاصل «ایمان به نصرت الهی در عین استفاده از تمام توان نظامی» بود. در گفتمان ایشان، وقتی نیروهای مقاومت در شرایطی قرار می‌گرفتند که تمام راه‌های مادی بسته به نظر می‌رسید (مشابه وضعیت موسی در برابر دریای سرخ)، «معیت الهی» از طریق «ایجاد خلاقیت در نبرد» و «ایجاد روحیه غیرقابل شکست» تجلی می‌یافت. به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در قسمت قبل نسبت به دفاع مقدس اشاره شد؛ بیاناتی که برگرفته از تعالیم بلند الهی و درسی بود که امام خمینی (ره) به تمام شاگردان خود آموخت. بخشی از پیام امام خمینی پس از پیروزی ایران در عملیات فتح المبین:

«اینجانب از دور دست و بازوی قدرتمند شما را، که دست خداوند بالای آن است، می‌بوسم و بر این بوسه افتخار می‌کنم. شما دین خود را به اسلام عزیز و میهن شریف ادا کردید و طمع ابرقدرت‌ها و مزدوران آنان را از کشور خود بریدید و سخاوتمندانه در راه

شرف و عزت اسلام جهاد کردید (امام خمینی، ۱۴۲/۱۶).

نتیجه استخراج شده: در دفاع مقدس، معیت الهی به عنوان یک «عامل افزایش قدرت» عمل کرد که باعث شد اراده و روحیه مقاومت، برتری تکنولوژیک دشمن را در نقاط حساس میدان خنثی کند.

۲. تحلیل گفتمان نبردهای محور مقاومت (۳۳ روزه و ۲۲ روزه): معیت در جنگ‌های ناهمسان در نبردهای اخیر (مانند جنگ ۳۳ روزه در لبنان یا جنگ‌های ۲۲ روزه در غزه)، ماهیت نبرد از «جنگ کلاسیک» به «جنگ ناهمسان» تغییر یافته است. در اینجا، بیانات آیت‌الله خامنه‌ای عمق بیشتری در تحلیل «معیت الهی» پیدا می‌کند.

الف) جنگ ۳۳ روزه (لبنان): معیت و ایستادگی در برابر قدرت فوق‌العشان در این نبرد، اسرائیل با تمام توان هوایی و تکنولوژیک خود، با گروه‌های مقاومت روبرو شد.

تحلیل گفتمان: ایشان در تحلیل این نبرد، بر مفهوم «صبر و استقامت» تأکید دارند که ریشه در باور به معیت الهی دارد. از منظر ایشان، وقتی یک گروه کوچک در برابر یک قدرت بزرگ می‌ایستد، اگر «معیت الهی» را پشتوانه خود بداند، دچار «فروپاشی استراتژیک» نمی‌شود.

«آنچه که تعیین‌کننده است، اراده‌ی الهی است. هرچه نیروهای مسلح خودشان را، دل‌های خودشان را، جان‌های پاکیزه‌ی خودشان را با یاد خدا و ذکر خدا و معنویات مأنوس‌تر کنند، توانائی آنها بیشتر خواهد شد، قدرت بازدارندگی آنها بیشتر خواهد شد. شما ببینید در جنگ‌های اخیر این منطقه، در جنگ سی و سه روزه، در جنگ بیست و دو روزه‌ی غزه، گروه‌های اندک بر ارتش‌های بظاهر قدرتمندی که لاف و گزاف درباره‌ی قدرت خود میگفتند، پیروز شدند. آنها خدانشناس بودند، آنها مادی محض بودند؛ اما اینها معنوی بودند، اینها با خدا ارتباط داشتند. (https://khl.ink/f/21177)»

تجلی معیت: در اینجا معیت الهی به شکل «بصیرت در مدیریت بحران» و «ایجاد

پایداری در ساختار مقاومت» دیده می‌شود. در واقع، هدایت الهی باعث شد که مقاومت، با وجود حملات گسترده، مسیر خود را گم نکند و از بن‌بست‌های نظامی عبور کند.

ب) جنگ‌های ۲۲ روزه و نبردهای غزه: معیت و تضعیف اراده دشمن در نبردهای اخیر غزه، شاهد بودیم که برخلاف پیش‌بینی‌ها، هدف اصلی دشمن (پاکسازی یا تغییر رژیم) محقق نشد.

تحلیل گفتمان: ایشان در بیانات خود، این موضوع را به «سنت‌های الهی در نصرت حق» پیوند می‌زنند. از نظر ایشان، وقتی حق در برابر باطل، با «معیت الهی» و «بصیرت» حرکت می‌کند، دشمن حتی اگر از نظر مادی پیروز به نظر برسد، در نظر استراتژیک و در بلندمدت، شکست می‌خورد.

«ما قضایای غزه را به طور دائم رصد می‌کنیم و احساس سرافرازی می‌کنیم به خاطر این مقاومت عظیمی که دارد انجام می‌گیرد؛ مقاومت فوق‌العاده‌ای که دنیا را به تعجب وادار کرده. دنیا امروز به نفع شما دارد شعار می‌دهد؛ چه کسی باور میکرد که در دانشگاه‌های آمریکا به نفع فلسطین شعار بدهند، پرچم فلسطین را بلند کنند؟ اینها اتفاق افتاده. پس خیلی از چیزهای دیگر هم ممکن است اتفاق بیفتد که امروز برای خیلی‌ها باورکردنی نیست... ملت فلسطین براساس وعده الهی پیروز می‌شود. (https://khl.ink/f/56513)»

نتیجه استخراج‌شده: معیت الهی در این نبردها، نه تنها به مقاومت، بلکه به عنوان عاملی برای «تضعیف اراده و مشروعیت دشمن» عمل کرده است. این همان معنای «سَیِّدِین» است؛ یعنی هدایت مسیر حق در میان غبار و آشفتگی‌های جنگ.

در این بخش نشان داده شد که:

در دفاع مقدس، معیت الهی به عنوان یک «عامل افزایش قدرت» در لحظات بن‌بست عمل کرد.

در نبردهای محور مقاومت، معیت الهی به عنوان یک «عامل مدیریت استراتژیک و پایداری» عمل می‌کند.

بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، این نبردها را از نگاه «احتمالات مادی» به نگاه «سنت‌های الهی» تغییر می‌دهد که در آن، پیروزی نهایی، نتیجه‌ی هم‌افزایی میان «تدبیر انسانی» و «معیت الهی» است.

۶. نتایج مقاله

این پژوهش با هدف تبیین رابطه میان مفهوم قرآنی «معیت الهی» براساس آیه ۶۲ سوره شعراء و پیروزی‌های نظامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که معیت الهی در این دیدگاه، یک مفهوم انتزاعی و منفعل نیست، بلکه یک «عامل اثرگذار و قدرت‌افزا» در میدان نبرد است. نتایج تحلیل‌ها به سه محور اصلی منتهی شد:

نخست؛ معیت الهی در اندیشه رهبری، مکمل «تدبیر انسانی» و نه جایگزین آن است. پیروزی‌ها حاصل هم‌افزایی میان «ریاضت راهبردی» (به‌کارگیری حداکثری توان علمی و نظامی) و «توکل پویا» (اعتماد به نصرت الهی در بحرانی‌ترین لحظات) است.

دوم؛ از منظر کارکردی، معیت الهی در سه سطح عمل می‌کند: در سطح روان‌شناختی باعث افزایش تاب‌آوری و کاهش اضطراب در برابر قدرت‌های بزرگ می‌شود؛ در سطح استراتژیک به فرماندهان «بصیرت» و توانایی عبور از بن‌بست‌های محاسباتی می‌دهد؛ و در سطح عملیاتی با تغییر قواعد بازی، توازن قوا را در نبردهای ناهمسان به نفع نیروهای مقاومت تغییر می‌دهد.

سوم؛ تحلیل مصادیق (دفاع مقدس و محور مقاومت) تایید کرد که در شرایطی که موازنه قدرت مادی به سود دشمن است، ایمان به «معیت الهی» به عنوان یک «قانون حرکت»، اراده جنگیدن را حفظ کرده و منجر به شکست پروژه‌های سلطه‌جویانه دشمن گشته است.

در نهایت، مدل استخراج‌شده نشان می‌دهد که پیروزی در نبردهای مدرن، تنها تابع تکنولوژی نیست، بلکه از پیوند میان «دقت در تدبیر» و «معیت الهی» حاصل می‌شود.

کتابشناسی

۱. قرآن کریم.
۲. بسام عسل، هنر جنگ، ناشر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، مرکز تحقیقات اسلامی مکان نشرتهران، ایران سال نشر ۱۳۷۷ ش، چاپ ۱.
۳. جمعی از نویسندگان، عوامل پیروزی و شکست، ناشر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، مرکز تحقیقات اسلامی، تهران، ایران سال نشر ۱۳۸۷.
۴. جمعی از نویسندگان، کتاب دژهای استوار ناشر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، مرکز تحقیقات اسلامی مکان نشرتهران، ایران سال نشر ۱۳۷۷ ش، چاپ ۱.
۵. جمعی از نویسندگان، نیروهای مسلح در وصیت نامه امام خمینی (ره)، ناشر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، مرکز تحقیقات اسلامی مکان نشرتهران، ایران سال نشر ۱۳۷۷ ش، چاپ ۱.
۶. جمعی از نویسندگان، جهاد در آینه قرآن (ج ۱) قم، نشر زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق (ع)، سال چاپ: ۱۳۸۳.
۷. جمعی از نویسندگان؛ اصول جنگ موضوع: جنگهای صدر اسلام، ناشر، قم: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، انتشارات زمزم هدایت.
۸. حسینی همدانی، سیدمحمدحسین، انوار درخشان، تحقیق: محمدباقر بهبودی، تهران، کتابفروشی لطفی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
۹. خامنه‌ای سیدعلی، مجموعه بیانات و پیام‌های آیت‌الله خامنه‌ای (سایت دفتر حفظ و نشر آثار). <https://khl.ink/f>.
۱۰. خمینی، امام روح‌الله موسوی، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۵ش.
۱۱. طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مقدمه: محمدجواد بلاغی، تهران، ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ش.
۱۳. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، تحقیق: رسولی محلاتی، سیدهاشم، تفسیر نورالتقلین، انتشارات اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۵ ق، چاپ چهارم، ج ۴، ص ۶۱۷، سوره زخرف، آیات ۷۱ الی ۸۹، ح ۹۸.
۱۴. علی تقی‌زاده اکبر، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس (ج ۱) قم، زمزم هدایت، ۱۳۸۶.
۱۵. فخررازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، داراحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۰ ق، چاپ سوم.
۱۶. فضل‌الله، سیدمحمدحسین، تفسیر من وحی القرآن، بیروت، دار الملائک للطباعة و النشر، چاپ دوم، ۱۴۱۹ق.
۱۷. فیض کاشانی، ملامحسن، تفسیر الصافی، تحقیق: حسین اعلی، تهران، صدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.
۱۸. محمدناصر سقایی‌بی‌ریا؛ نقش معنویت در زندگی و میدان رزم؛ مجله حصون ۱۳۸۷ شماره ۱۶.
۱۹. معینی، جهانگیر، روش‌شناسی نظریه‌های جدید در سیاست، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴ش.
۲۱. همو، با همکاری جمعی از فضلاء، پیام قرآن، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۶ ش، چاپ نهم.
۲۲. نصیری، محمد و آخوندی، مصطفی، ناشر زمزم هدایت مکان نشرقم، ایران سال نشر ۱۳۸۶ش یا ۱۴۲۸ ق، چاپ ۱.
۲۳. نفیسی، علی‌اکبر (نویسنده) فرهنگ نفیسی، ناشرخیام مکان نشر ایران، تهران سال نشر ۱۳۰۳ ه.ق، چاپ یکم.